

COMENIUS DIDAKTIKAJÁNAK PSZICHOLÓGIAI ALAPJAI. I.

Írta: GERÉB GYÖRGY

Comenius didaktikai nézeteinek, közelebbről didaktikai tanításainak nem eléggé méltányolt alapjait pszichológiai tanításaiban találhatjuk meg. Filozófiai, valamint teológiai fejtegetései azt tanúsítják, hogy kora műveltségét, tudását, sőt bizonyos mértékben mérészségét is magáévá tette, s enciklopédikus törekvéseit széles, demokratikus nevelői program keretében kívánta megvalósítani. Kultúrpolitikai, saját népén túl más nemzetekre is kiható tevékenysége során igazán maradandó értékű a közvetlen iskolai életet szabályozó, s azt segítő munkássága volt. Ha lehántjuk pedagógiai munkáiról a kor igényének megfelelő bölcséleti burkot, elének tárul a maga realitásában pedagógiai rendszere, didaktikája, nevelésmélete, s közvetlen gyakorlati útmutatásai meglepnek újszerűségükkel és használhatóságukkal.

Mindennek elsődleges titka, hogy Comenius az oktató-nevelő folyamat mélyén felismerte a lélektani rugókat. A gyermeket fejlődésében, sajátos lelkivilágának bontakozásában figyelte meg, s tanulmányozásának eredményeképpen oktatói és nevelői eljárásait igyekezett élővé, a gyermek természetéhez szabottá alakítani. Mechanikus és túlságosan teleologikus szemlélete miatt azonban lélektani álláspontját csupán korlátozott mértékben tudta érvényesíteni. Mégis megállapíthatjuk, hogy a neveléstörténet tanúsága szerint elsőnek Comenius ismerte fel kellő mértékben a lélektan jelentőségét a pedagógiai rendszer megalkotásában, s a mindennapi iskolai munka gyakorlatában [1]. Ezen megállapításunkat az adott kereteken belül az általános és alkalmazott lélektan területére vonatkozó utalásokkal és bizonyítékokkal támaszthatjuk alá. Elsősorban az oktatási folyamatban felismert és alkalmazott lélektani mozzanatokra mutatunk rá, érintve ezzel kapcsolatosan Comenius lélektani felfogásmódjának alapjellegét.

Az oktatási folyamatnak a tanító és a tanuló munkája szempontjából történő kétoldalú szemlélete szükségképpen ráirányította Comenius figyelmét a gyermek lélektani sajátosságainak vizsgálatára is. Hangsúlyozta, hogy a növendéknek nem tekintélyek alapján kell ismereteket szereznie, hanem mindenekelőtt saját belátása, tapasztalata alapján. Az ismeretszerzés — felfogása szerint — a tanító előre elhatározott, tudatos és szakszerű vezetésével megy végbe, melynek során a tanító elvezeti a gyermeket a

tárgyakhoz, jelenségekhez, felnyitja szemét a valóság, a természet helyes szemléletére. A tanító közvetítő szerepe nem hamisíthatja meg a valóságot, hanem elő kell segítenie a növendék reális tapasztalatszerzését és helyes tanulását.

Mindezt a tanító csak úgy érheti el, ha ismeri a rábízott gyermekek lelkivilágát, mindenekelőtt a tanuláshoz szükséges lelki tényezőket. Comenius didaktikájában a lélektan elsősorban azt szolgálja, hogy segítségével a tanító megismerje a tanulás, ismeretközlés és ismeretszerzés mechanizmusát [2].

A középkori, skolasztikus iskolában a tanuló csupán passzivitásra kényszerített áldozat volt a tanító kezében s egyedül memóriáján múlott, milyen mértékben tudja kikerülni a vesszőcsapásokat. Comenius humanizmusával közelebb került a gyermek lelkivilágához, s jobban megértette a gyermeki természetet, mint bárki előtte. Felismerte, hogy a tanulás, az ismeretek megszerzése és megszilárdítása komoly feladatokat, munkát ró a növendékekre. Célul tűzte ki, hogy didaktikája segítségével megkönnyíti a tanulók ezen alapvető munkáját, olyan módszereket dolgoz ki, melyek segítségével a tanulás könnyed, örömteli, eredményre vezető munkává válik. Comenius ezen felfogásmódját többen félreértették, csupán a könnyítő szándékot, a módszer kellemességét hangsúlyozták, s így elmosódott Comenius azon alapvető tétele, hogy a tanulás lényegében a tanuló komoly, megerőltető munkája. »A tanuláshoz szorgalom és megerőltetés kívántatik... az iskola egy megerőltető munkának a gyakorlóhelye, amely bár örömet hoz, de azért munka marad.« [3].

A középkori pedagógiában mindeztideig fel sem merülhetett probléma gyanánt a gyermek tanulásának kérdése, a skolasztikus oktatás csupán azt kívánta a növendéktől, hogy passzívan hallgassa a tanító magyarázatát és meg nem értett frázisokat mondjon utána. A renaissance szemléletmódja és a haladó elmélkedők nyomán Comenius didaktikájában tudatosan megkövetelte, hogy a tanító olyan módon tárja a növendék elé az ismeretanyagot, hogy ennek elsajátításában a tanuló cselekvő, az értelemig ható szerephez jusson.

Az oktatási folyamatban a tanító aktív munkája szoros kapcsolatban van a gyermek értelmes tanulásával. A sárospataki iskola tanítói számára alapelv volt, hogy aktív módszert kövessenek, melynek során a gyermek mindent saját tapasztalata, beszéde és ténykedése alapján sajátíthat el [4].

Comenius sok értékes lélektani megfigyelést és megállapítást tett a gyermek tanulási munkájának megvilágítására. Amíg a lélek fogalmának bölcséleti kifejtésében metafizikus, teológiai nézőpontja vezette, addig közvetlen pszichológiai fejtegetéseiben figyelemre méltó reális összefüggéseket vett észre, helyes magyarázatot nyújtott több lelki folyamat, jelenség leírásában. Ez a sajátos helyzet abból a világnézeti kettősségből fakadt, amely ezen a téren is összeütközésre vezetett vallásos beállítottsága, s haladó, szenzualista gyökerekre támaszkodó bölcséleti felfogása, természettudományos nézetei között. Comenius ezen kettősséget mutató felfogásmódja jellemző a kor mesgyéjén álló szinte valamennyi tudósra. Ahogyan önmagáról írott vallomásában olvashatjuk, a világot úgy igyekezett megérteni, hogy elkerülje az előítéleteket. Kétségtelen, hogy BACON idolumai

lebeghettek szeme előtt, midőn analógiás formában arról írt, hogy az emberek nem tudják a való igazságot feltárni és követni, mert orrukra a nagy Hitető pápaszemet tett, s ezzel nézik a világot. »Ez a pápaszem pedig, miként ugyancsak mihamar megértettem, készült a vélekedés üvegéből, foglalhatja pedig az előítélet szarujából.« [5]. Az előítéletektől való szabadulás vágya, s egyben hívó meggyőződése nyilvánul meg ugyancsak ezen műben, midőn azt írja, hogy az igazságot kereső útján vezetője »senki, csak a jó Isten és a magam két ép szeme, s hiszem, hogy egyik sem csal meg.« [6].

A bibliai hitet valló és a természet megismerésére törekvő tudós enciklopédikus-panszofisztikus tudásanyagot akart adni az ifjúság kezébe. Jól elfért itt az isteni hitet tartalmazó tananyag a természetismeret mellett. Az Orbis Pictus művelődési képének százalékszerű feltárása azt eredményezte, hogy mindent összevetve Comenius a való világ közvetlen megismerését célzó ismereteknek mintegy 89%-ot szánt, míg a teológiai ismeretekre csupán 11%-ot hagyott [7].

Pszichológiájában is a korra annyira jellemző idealista és materialista mozaikok halmazát köti össze. Vallásos világnézete a lélek fogalmának metafizikus értelmezését teszi indokolttá. Mindez azonban nem gátolja meg abban, hogy bizonyos jótékony eklekticizmussal magába ne olvassza mindazt, ami tanultságából és merészen a valóságot kutató felfogásmódjából fakadt.

Legjelentősebb forrása a görög bölcsélet. PLATON és ARISTOTELES nézetei erősen hatottak rá. Ismeretes, hogy PLATON a Politeia-ban megkülönbözteti a gondolkodásra képes ész (logisztikon) az ösztönös szükségletet kielégítő lélektől (epithümétikon). Kettőjük egyensúlyát biztosítja a bátorság lelke (thümoeides). A Phaidros-ban leírt híres fogat-hasonlat szerint ez utóbbi segíti a logisztikont abban, hogy megakadályozza az epithümétikont a föld felé húzó törekvések végzetes rohanásában. [8]. PLATON is kísérletet tesz már arra, hogy lokalizálja az ember lelkivilágának három megnyilvánulási formáját. Naiv lokalizációs tana szerint [9] csupán a logisztikon székel a fejben, a másik kettő a nyak és rekeszizom, valamint a rekeszizom és köldök közti részben helyezkedik el. Joggal mondja BARTH, hogy a testi és lelki tényezők kölcsönhatásának bár primitív, mégis egyik első leírását találhatjuk meg Comeniusnál: [10]. Comenius kétségtelenül ezen platoni koncepciót együttesen vette át az aristotelési megfogalmazással, s a lelkiélet általa adott felosztásával. Bizonyos értelemben ugyanis — ahogyan LÉNÁRD kimutatta — a platoni felosztás tagjainak megfelelnek az aristotelési kategóriák, kiegészítve a vágy, érzelem, akarattal, nagyobb teret engedve magának az érzékelésnek is. [11]. Comenius abban is követte ARISTOTELEST, hogy lélektanát ő is a Physica keretében fejtette ki. A Physica X. fejezete az élőlényekkel foglalkozik. A növényeknek és az állatoknak »lelket« tulajdonít ő is, mint ahogyan ez Aristotelésnél látható. Az utána következő XI. fejezet a »De homine« címet viseli; s tartalmazza többek közt Comenius pszichológiájának rendszerét is [12]. A platoni és aristotelési lélektan összevegyül, s némileg módosul Comeniusnál az egyházi szerzők révén, majd mindehhez járul az empirista-racionalista hatás

és különösen CAMPANELLA pszichológiai szemlélete. CAMPANELLA is beszél már a »spiritus animalis«-ról, s ő is megkülönbözteti az intellectus-t, voluntas-t és conscientia-t. Az értelem és a vágyakozás küzdelmében az idegrendszer, az agy, általában a testi vonatkozásokat hangsúlyozza, miképpen ezt Comeniusnál is láthatjuk. Szerinte is az értelem határozza meg, mi igaz, s ez annál biztonságosabb, minél jobban alátámasztják az érzékek [13].

A lélek — Comenius szerint — önálló substantia, létezési módja a teremtettség teológiai keretei által szigorúan determinált, biblikus alapokra vall. Mindemellett a pszichikai funkciók szempontjából Comenius a reális megfigyelő és sokszor mélyreható boncoló biztonságával jár el. Helyenkint megcsillannak nála a mechanikus materializmus határozott körvonalai is; a lelki jelenségek anyagi alapjai tekintetében materiális felfogásmódot árul el. Nem véletlen, hogy polgári életrajzírói hangsúlyozzák »eltévelyedését«, mert »... olyan naturalista módon gondolkodik, és a beszédjelenségek magyarázatában annyira gátlásmentes, hogy azon magyarázataival, melyek a természetfilozófia körébe vágnak, még a mai materialisták is meg lehetnének elégedve« [14]. Eljut addig a tételig, hogy az emberi pszichikum székhelye az agyvelő. A szellemi képesség szerint az agy alkátától, fejlettségétől függ. »A lelki tehetségek kiműveléséről« szóló beszédében hangoztatja, hogy »az agyvelőben az ész műhelyét hordjuk körül«. A külső világról az agy és érzékszervek együttesen tájékoztatnak bennünket. Anyagi szerveink útján szerzünk tudomást a természet rendjéről. Érzékszerveink a »hírszerző« szerepét töltik be, összekötik a külső világot a belső világgal. »A bennünk lakó értelmes léleknek rendelkezésére szervek állanak, mindannyian felderítő és hírszerző, melyek segítségével a külvilág minden dolgát nyomon követi. [15]. Érzékszerveink az agyba közvetítik a benyomásokat s ezek itt »nyernek ábrázatot«. Szépen fejezi ki ezt a gondolatot Janua c. tankönyvében: »Tudniillik a főnek első része (homloka, vak szarva) alatt vagyon a közönséges értelem, mely a látott, hallott, kóstolt, tapasztalt, megszaglott dolgoknak ábrázatját megfogja. [16]. A lelki jelenségeket tehát szoros kapcsolatban szemlélte azok hordozójával, az agyvelővel és az érzékszervekkel, amelyek szerint »a tudományhoz vezető legfontosabb és állandó, szilárd alapok« [17]. Comenius itt teljében szenzualista nézetekét vall [18]. Tudományos fejtegetéseiben és tankönyveiben egyaránt megmutatkozott ezen nézőpontja. A Physicae Synopsis c. munkájában félreérthetetlenül kimondja, hogy a test a szellem szerve és lakóhelye [19]. Az Orbis Pictus XVI. leckéjének képe a feltárt agyat és az öt érzékszervet ábrázolja. Az agyat működése szerint három »belső érzékenység«-re osztja fel, s helyüket is megállapítja: »A közönséges értelem a főnek első része alatt megfogja a külső érzékenységektől bevett dolgokat. Az elmélkedő erő (belső nézés, ember elméjében forgó kép) a fő teteje alatt ezen dolgok között ítéletet tévesen, elválasztja egymástól ezeket, gondolkodik, álmodik. Az emlékező elme a főnek hátsó része alatt mindeneket elrejt (elteszen) és viszonttag előadja, némelyeket elveszt és ez a feledékenység. Az álom az érzékenységek nyugodalma.« Érdekes, hogy az egyes funkciók lokalizációja mellett bonctani képet is ad [20]. A belső nézésnek nevezett »forgó látás« mozgás útján termeli a lelki funk-

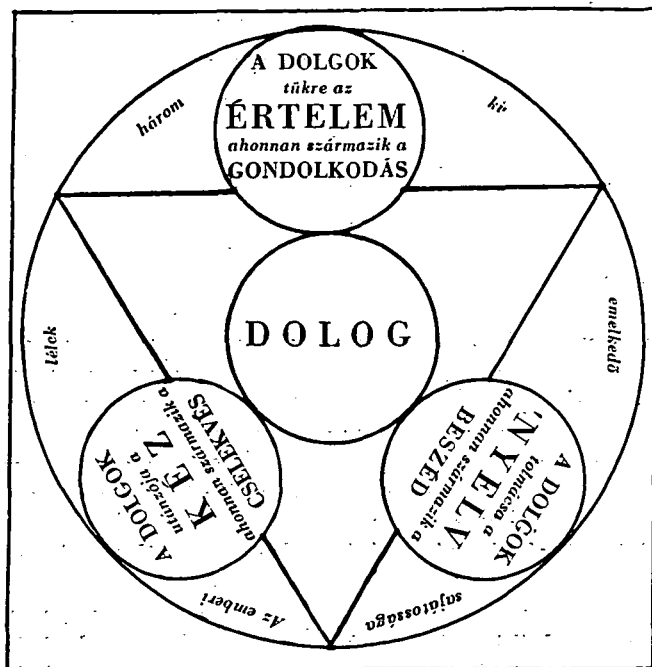
ciókat, melyek közül a gondolkodást, sokféle ábrázolásokat (fantáziaképeket) is megemlíti.

Nem ismeri, mint ahogyan nem is ismerheti ebben az időben az emberi pszichikumnak rugalmas, aktív szerepét. Szerinte a külvilág képe az agyban tükröződik, ez a tükörkép azonban teljesen passzív »lenyomata« a külső világnak. Ennélfogva az emberi értelemnek elsősorban befogadasmozzanatát domborítja ki és hangsúlyozza, hogy ez a kép a való világnak hiteles képmása. »Helyesen hasonlítjuk agyunkat gondolataink műhelyét viaszhoz — írja Comenius —, amelyre vagy pecsétet nyomnak, vagy kis alakokat mintáznak belőle. Amint ugyanis a viasz hozzásimul minden formához, eltűri, hogy tetszés szerinti módon alakítsák és mintázzák; hasonlóképpen az agyvelő is befogadván minden dolgok képmását, mindent magábazár, amit a világgyetem tartalmaz. Ez egyszersmind finom módon azt is jelenti, mi a gondolkodás és a tudományunk lényege. Mindazt, amit látásom, hallásom, tapintásom érint, olyan számomra, mint a lenyomat, amely által a dolog képe az agyba vésődik be: mégpedig oly mértékben, hogy ha elmozdul is a tárgy a szem, a fül, a kéz elől, annak képzeté már visszamaradt számomra, és vissza is kell, hogy maradjon, hacsak a hanyag figyelem erőtlen benyomást nem alakított ki [21].

A lelki élet egészének működésében keveredik Comeniusnál a statikus nézőpont a fejlődés elvével. Az utóbbira vonatkozólag csupán az Anyaiskolára is elég utalnunk. Ezen munkájában elsőnek vázolta ugyanis a kisgyermekkor testi-lelki fejlődésének menetét, s belőle következtetéseket vont le ezen korosztállyal való foglalkozás, az oktató-nevelő eljárások menetére, a családi nevelés helyes módzataira vonatkozólag. Hasonlóképpen a fejlődés szempontja érvényesült a gyermeki életkor szakaszaihoz kapcsolódó iskolarendszer gondolatában, a tananyag elrendezésének a gyermek értelmi fejlődéséhez való igazításában stb. Ugyanakkor a gyermek lelki világának alakulásában a nevelés hangoztatása mellett a társadalmi hatások szerepét, valamint a lelkiélet egyes területének kölcsönhatását csak részben ismerte fel.

Comenius lélektana azért életszerű, mert a metafizikai spekulációk mellett és azon túlmenően közvetlen kapcsolatban van az oktatási gyakorlattal. A gondolat, beszéd és cselekvés hármas egységében látja minden pszichikai megnyilvánulás alapját. A tárgyak maguk az emberi felfogástól függetlenül létező, istentől megalkotott, teremtetett valóságot jelentik számára. Az ember ezen — önmagától függetlenül létező valósággal, a dolgok, tárgyak, jelenségek változó rendjével kapcsolatba kerül, értelmével felfogja ezeket, gondolatokat formál, ezeket beszédében kifejezi, illetőleg a cselekvéseket végrehajtja. Az emberi bölcsesség tulajdonképpen azt jelenti, hogy az emberi értelem, a »mens« ezen kapcsolatot megteremti a »res«, a tárgyak rendjével a »manus«, a kéz és a »sermo«, a beszéd közvetítésével. Ezek szerinte az alapvető emberi pszichikai tevékenységformák. Egész lélektani nézőpontját, s ennek ismeretelméleti alapját áttekinthetjük, ha magának Comeniusnak erre vonatkozó sémájára utalunk, melyet »Triertium catholicum« c. művében közölt.

A bölcsességnek a dolgok köréből létrehozott háromszöge.

1. A bölcsességnek a dolgok köréből létrehozott háromszöge.

A DOLGOK, az értelem tükrében tükröződve létrehozzák a GONDOLKODÁST; A GONDOLKODÁS és a beszéd CSELEKVÉSbe megy át, ismét DOLOGgá lesz; A GONDOLKODÁS külső hangokból formálva a dolgot, a BESZÉDET adja; Így tér vissza eredetéhez a LÉT vagy LÉTEZÉS, ahonnan pedig, mint önforrásból, a gondolatok, a beszéd és cselekvés patakjain kiáradt. [22].

Az értelem, nyelv, kéz egységét minden »bölcs« magatartás alapjának tekintette. A cselekvés és beszéd egysége, a gondolatok helyes közlése a tudás alapvető kelléke [23].

A pszichikai folyamatokat és tulajdonságokat Comenius különböző műveiben eltérően osztályozza. A legáltalánosabb felosztást az alábbiakban megkísérlem összefoglalni:

Az ember lelkivilágának részei, képességei (partes).

1) Értelem (mens)	2) Akarat (voluntas)
a lelki jelenségek irányítója	a cselekvések irányítója,
a) ítélőképesség b) emlékezet	hozzákapcsolódnak az érzelmek
lelkiismeret	
3) Mozgási képesség (operatio)	4) A beszéd (sermo)
az elhatározások végrehajtását teszi lehetővé.	a gondolatok közlésének eszköze.

Az érzelmeket az akarat mozgató rugójának tekintette, de eléggé következetlenül a külső érzékenységek, érzékszervi benyomások közé sorolta több alkalommal. Helyesen ismerte fel az érzelmelek polaritását, valamint a cselekvések motivációjában betöltött szerepét [24].

Az egyes lelki »képességek« között hierarchia van; a mindent magába olvasztó értelem a jelenségek közt válogat, mérlegel, mignem az akarat a végrehajtás síkjára tereli a döntést, mely beszédbe, illetőleg közvetlen cselekvésbe megy át. Az etikai cselekvést a lelkiismeret ösztökéli, az emlékezetben kialakított erkölcsi rend biztosítja a cselekvés pozitív irányulását. Az egyes lelki folyamatok közti kapcsolat részint a hierarchia, részint pedig az etikai keret miatt nem elég egységes. Véleményünk szerint az alapvető lelki folyamatok kapcsolatát csakis Comenius oktatási rendszeréből lehet megérteni. »Mint ahogyan ezeket az erőket (értelem, akarat, lelkiismeret) nem lehet egymástól elválasztani, mivel ugyanazon egy lelket alkotják, hasonlóképpen a lélek hármasságát: a műveltséget, erényt és jámborságot sem lehet szétszakítani egymástól.« [25].

Az egyes lelki jelenségeket inkább leírja és meghatározza, minsem osztályozza. Ezt tapasztaljuk az Orbis Pictusban is. Itt megkülönbözteti a közönséges értelmet, az elmélkedő erőt és emlékező erőt. Ezek mellett az ítélő erő, akarat és cselekvő erő szerepel nála. Az utóbbihoz kapcsolódnak az érzelmelek, elsősorban a reménység, félelem, szeretet, harag, öröm és fájdalom.

A lelki »erők« közül a legnagyobb jelentőséget az értelemnek és megismerési folyamatoknak tulajdonítja. Az érzékelés és értelmi funkciók szoros kapcsolata pedagógiai nézeteinek alapvető lélektani feltételét képezik. »A tanulások az észre hatnak, a példák az érzékszervekre. Az érzékszervek az ész előtt vannak« [26]. Innen szorosan következik, hogy az értelem kiművelése, az oktatás, a nevelés egész pedagógiai rendszerének középponti problémája. A lélek mozgását gépezethez hasonlítja, amelyét az akarat és a kívánságok, indulatok »mozgatósúlya« ide-oda billent. »A mozgást lezáró és csukó fék a komoly értelem, amely kíséri és elhárítja, hogy mit, hol, meddig kell felölelnünk és elkerülnünk. A léleknek többi mozgásai mintegy apróbb kerekeként követik a vezető kereket« [27]. Ha az értelem helyesen működik, megvan a harmónia.

Az értelem fejlesztése ennél fogva elsőrendű feladat, mert magában rejti a tudás, ismeretszerzés lehetőségét, amelyhez kapcsolódik a figyelem, emlékezet, képzelőerő nevelése, és a helyes cselekvésre irányuló akarat. Helyesen jár el tehát az ifjúság nevelője is, ha »a tudás gyökerére, az észre helyezi a főhangsúlyt, az életerő könnyen átmegy majd a törzsbe, azaz az emlékezetbe, végül pedig a levelek és virágok is megjelennek, azaz a nyelvtudás és a dolgok gyakorlati alkalmazása« [28].

A tanulásban Comenius szerint a növendék valamennyi »lelki képessége« szerepet játszik. Az értelem a tárgyak egyedi sajátosságait fogja fel, az akarat szerepe a helyes kiválasztás, az emlékezet pedig elraktározza a szerzett benyomásokat, ismereteket. Az értelem ebben a vonatkozásban a közvetlen érzékszervi benyomás, s az ezekben megmutatkozó kapcsolat felfogására szolgáló képesség, az emlékezet pedig a bevésés mozzanatában kapcsolódik ehhez, az akarat által megszabott keretek között.

A tanító magyarázata, bemutatása közvetlen szemléletet vált ki a növendékekben, odairányítja figyelmét, bevési az ismereteket. Comenius hangsúlyozza, hogy a tanítónak meg kell teremtenie az érdeklődés állapotát, mert ez a figyelem előfeltétele. Mindezt Comenius a természetből vett hasonlattal indokolta; ahogyan a föld megmunkálása előtt a téli fagy is elvégzi feladatát, a tanítónak is meg kell teremtenie a figyelem előfeltételét, biztosítania kell a tanulók érdeklődésének felkeltését. Az érdeklődés felkeltésének módja, hogy feltárjuk előtte a tárgy fontosságát és szépségét [29]. Ezt azonban nem külsőleges eszközökkel kívánja elérni, hanem a tananyag helyes elosztásával, s azáltal, hogy a tanító a gyermeki természet rendjét követve, az életkorok lélektani sajátosságainak megfelelően rendezi el a tananyagot.

Az oktatás eredményességének feltételét Comenius elsősorban a figyelem megteremtésében látta. Az eredményes tanulás előfeltétele a figyelem megteremtése, melynek útja szerinte az érdeklődésen át vezet. »A tanító legfőbb gondja tehát arra irányuljon, hogy semmit se mondjon, ha csak nem hallgatják, semmit se tanítson, ha csak nem figyelnek rá« [30]. A figyelem megteremtésének nyolc útja közül a legelső, legeredményesebb utat akkor követi a tanító, »ha gondot visel arra, hogy mindig nyújtson olyasvalamit, ami egyben gyönyörködtet és használ is, ezzel arra edesgeti a tanulókat, hogy vágyakozzanak és feszült figyelemmel jöjjenek ide« [31].

Az oktatási folyamatban tehát a növendék aktivizálásának, eredményes ismeretszerzésének előfeltétele, a bevésés sikerének alapja: az érdeklődésen alapuló figyelem. Ezt segíti elő a tanító érdekes előadási módja, problémafeltevése, szemléltetés, osztályfoglalkoztatás közben az aktivitás megteremtése azáltal, hogy a tanulókat mind a magyarázat, mind pedig a gyakorlás, megszilárdítás mozzanataiban élénken foglalkoztatja.

Ennek előfeltételét ismét fejlődéslélektani érveléssel támasztja alá: a gyermek életkori sajátosságainak figyelembe vételével kell az anyagot és annak tanítási módját megterveznünk. »Maguk a tárgyak akkor gyönyörködtetik az ifjúságot, ha az életkornak megfelelően és világosan tárgyalják azokat és ha közbe tréfás vagy kevésbé komoly, de mindig kellemes dolgokat szőnek. Ez azt jelenti, hogy kössük össze a hasznosat a kellemessel« [32].

A figyelem megteremti az előfeltételét annak, hogy a tanulók az oktatási folyamat során bevessék a látottakat és hallottakat. A megismerés által feldolgozott anyagot az agy raktározza el. Comenius talán legtöbbet az emlékezés lélektanának vizsgálatával foglalkozik. Ezen a téren talán az első indítást PLATONTól nyerte [33]. Ehhez a bevésés tisztaságára van szükség, pontos felidézésre és könnyebb megőrzésre. Comenius szerint ennek feltétele az emlékezet gyakorlása, a készségek kialakítása, ismétlés révén. Az emlékezet akkor végez jó munkát — fejti ki a *Methodus Linguarum Novissima*-ban —, ha nem terheljük túl, egy dologra irányítjuk és összefüggően, világosan tárjuk az értelem elé a dolgokat. Hangsúlyozza, hogy az eredményes tanulás feltétele az emlékezőképesség fejlesztése. Comenius mindent okain keresztül akar tanítani, éppen azért a gondolati emlékezés hive. Az emlékezés egyes szakaszait világosan felismerte. »Egy és ugyanaz

az agyvelő valamely módon be is fogadja, vissza is tükrözi, s el is raktározza a benyomásokat.« [34].

Comenius tehát az emlékezés három szakaszát különböztette meg: »Befogadás, elraktározás és visszaszolgáltatás, vagyis megragadás, megtartás és visszaadás.« [35].

Az emlékezeti munka első stádiuma, a bevézés közvetlenül az érzékszervekre támaszkodó mozzanat. Comenius szükségesnek tartja, hogy a tanító az érzékszervekre tartós hatást gyakoroljon, a tárgyak sokoldalú szemléltetése által, mert »ha valami csupán felületesen éri az érzékszerveket, könnyen bevéződik ugyan az emlékezetbe, de könnyedén el is száll belőle«.

A bevézés szilárdságát szerinte három dolog segíti elő: figyelmes érzékszervi felfogás, gondos bevézés és megértés. A bevézés alapmechanizmusát, a képzetek kapcsolatát világosan látta: »... mindazt, amit tanulunk, úgy kell egymással összekapcsolni, hogy midőn egyikre emlékezünk, ez kapcsolja össze a másikkal és a többire való visszaemlékezést« [36].

A tanuló emlékezetbe vévésének második szakaszát, a megőrzést a tanító által feltárt ismeretanyag utánzása és gyakorlása biztosítja. Comenius szerint már a tanóra alatt biztosítani kell a bevézés szilárdságát, a megőrzés tartósságát gyakori utánzás, ismétlés révén. Az utánzás azonban szerinte teljesen mechanikus. Ahogyan a természet utánzása a művészet s ennek megfelelően minden emberi cselekvés, úgy a tanuló munkája a tanító szavainak bevézését követeli meg. Ez a bevézés azonban lényegében más. A skolasztikus anyag nem vette figyelembe a tanulók életkorát és teljesítőképességét, addig Comenius mindezt alapul vette, törődve azzal is, hogy az anyag tanítási módja könnyű, kellemes, és ennek megfelelően természetes legyen, valamint, hogy az utánzásra szánt ismeretanyag tudatos elsajátítás megértésén alapuló bevézés legyen. Addig a fókusz azonban Comenius nem tudott eljutni, hogy az oktatási folyamatban a tanuló munkájának sokrétű, lényeglátással összekapcsolt, fogalmakat kialakító menetét is vizsgálat tárgyává tette volna. Az érzékszerv által megragadott ismeret bevézése, rögzítése és felidézése túlságosan leegyszerűsítette azt a bonyolult munkát, amit a tanuló az oktatási folyamatban tanulása során lélektani szempontból végez.

Comenius világosan látta, hogy a bevésített és megőrzött emlékezeti anyag, régebbi észlelések nyomokat hagynak hátra, képzeteket hoznak létre. A képzetkapcsolások rendjét találóan vázolta: »Mivel az ellentétes dolgok, s minden, ami ellentétes, szintén kölcsönös kapcsolatban van; ezért mindig egyidejűleg kell őket tanítani, vagy röviddel egymás után, hogy mindkettő jellege kitűnjék«. »A visszaemlékezés egy múlt, a jelen dolog alkalmából a gondolatba térő dolog benyomásának tudatosítása (amely azzal az előbbivel rokon kapcsolatban van). Mint midőn találkozásnál vagy egy dolog, személy, vagy hely említésénél valami hasonlóra, elűtőre, vagy ellentétesre emlékezünk, amit itt, vagy ott láttunk, hallottunk; vagy tettünk... éppen így kapcsolódnak kölcsönösen egymásba a gondolatok (amelyek semmi mások, mint a dolgok és szavak képei) éppen úgy, ahogy képzet képzetet von maga után, nem másként, mint ahogyan a láncban szem követ szemet. Amint ugyanis egy jelen érzékszervi benyomás által

keletkezett, friss képzet lép az emlékezet készletébe, azonnal valami más, vele rokon üdvözli s fogja fel.« [37].

Minél erőteljesebb és tudatosabb, alaposabb volt a tanulás során a bevézés és megőrzés; tehát minél jobban figyelt a tanuló a tanár által feltárt tényekre s minél jobban utánozta ezt gyakorlás során az oktatás folyamatában, annál biztosabb képzei keletkeztek, annál eredményesebben képes erről számot is adni. »...Általános igazság, hogy senkisé is idézhet föl többet, mint amit emlékezetében megtartott, s nem őrizhet meg mást, mint amit előzőleg bevésett emlékezetébe« [38].

Csakis az így kialakult biztos képzetek alkalmasak arra, hogy ezeket a növendék kellő időben felidézze, számot adjon azokról az órán, illetőleg ennek alapján helyesen ítélkezzék, beszéljen és cselekedjék. Comenius az értelem, emlékezet mellett a gondolkodást, sőt az érzelmeket és akaratot is fejleszteni kívánta. Éppen ezek együttes kiművelése jelentette nála a »kéz, ész, beszéd« egységét. s ezzel együtt az etikai és közvetlen oktatási nevelési célkitűzések sikerét. A jó tudását örömmel, nemtudását szomorúságnak tartotta, mely az akarat gyengesége folytán megvetéssel járó cselekvések felé vonja az embert [39]. Ennek megfelelően azt kívánta, hogy az értelem csiszolása mellett az akaratra is hassunk, mégpedig a helyes érzelmek fejlesztésén keresztül, művészeti neveléssel. Az ékesszólás fejlesztése ennél fogva Comeniusnál nem csupán a szónoki képzés külsőleges kíváncsalma volt, hanem a helyes etikai és esztétikai tartalom keresztül az érzelmek és akarat fejlesztésének is hathatós eszköze. Erről tanúskodik az ifjúságnak és nevelőinek szánt beszéd tanítása is: »A bölcsesség sajátlag csak az értelmet igyekszik felvilágosítani. Aki a befogadott fénytől ragyogni tud, az még mozdulatlan. De az ékesszólás az akaratra, a tettek királynőjére s az ő tanácsosaira, az érzelmekre hat, amelyek míg az ész óraművében a súly szerepét játsszák, megmozdítva nem tudnak nem mozgatni. Az érzelmek — mondom — lényünk fele.« [40].

Comenius az oktatás egész menetét annak szolgálatába állította, hogy a növendékek tapasztalatokat gyűjtsenek, figyelmük a reális világ felé forduljon, emlékezetükbe véssék a tanár magyarázatát, s ezáltal tudásuk fejlődjék, »bölcsék« legyenek. Oktatási módszerei, didaktikai alapelvei arra vallanak, hogy sohasem tévesztette szeme elől a gyermek szerepét. Nagy érdeme, hogy a pedagógia története során ő tárta fel először a növendék tanulásának lélektani menetét, s megállapításait következetesen alkalmazta didaktikájának rendszerében. Elsősorban ennek köszönhető, hogy megállapításai életszerűségüknél fogva nagy hatásúak lehettek.

További kérdésként érdekes lenne megvizsgálnunk a gondolkodás lélektanáról vallott nézeteit, a személyiség lélektanának körébe vágó találó megfigyeléseit, leírásait. Ezek is az oktatás és nevelés életközelségében születtek meg, s beletartoznak Comeniusnak az emberről vallott mélységesen humanista és optimista szemléletű tanításaiba. Lélektani nézetei szabadon, merészen hirdetik az igazság és szabadság keresésében az előítéletekkel harcoló tudós nemrég előkerült munkájának jelmondatát: »Vezessük az embert, amennyire lehet, a szabadságba, megszabadítva minden dogmától, kultusztól és engedelmességtől.« [41].

JEGYZETEK

- [1] A lélektannak a didaktikához való viszonyát részletesen kifejtette a szerző »Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai« c. munkájában (kézirat).
- [2] Vö. *Geréb György*: Adalékok Komensky didaktikai törekvéseihez magyarországi munkásságának tükrében. Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1956.
- [3] *Comenius*: De pellenda e scholis ignavia. ODO III: 760.
- [4] *Comenius*: Leges scholae bene ordinatae. ODO III: 787.
- [5] *Comenius*: Világ útvesztője és szív paradicsoma. Ford.: *Stromp László* 1905: 19.
- [6] Uo.: 14. Vö. még ezen világnézeti kettősségre vonatkozólag: *Geréb György*: Az Orbis Pictus, mint egyik első illusztrált gyermekkönyvünk. Tiszatáj, 1955. 1.: 8. kk.
- [7] L. részletesen *Geréb György*: Orbis Pictus ako zrkadlo Komenského didaktických snáh. Jednotná škola XI/1956: 70. kk.
- [8] *Platon*: Phaidros p. 246 a.
- [9] *Platon*: Timaios p. 69 c.
- [10] *H. Barth*: Die Seele in der Philosophie Platons. 1921.
- [11] Vö. *Lénárd Ferenc*: A lélektan útjai. 1947: 40.
- [12] *Veškerych Spisu Jana Amosa Komenského Sv. I. Physicae c. XI/XII*: 283.
- [13] *Th. Campanella*: Prodomus philosophiae restauratae. Philosophia sensibus demonstrata cum vera defensione B. Telesii, 1591.
- [14] *L. Kvačala*: J. A. Comenius, sein Leben und seine Schriften: 175. és *Kvačala*: Über J. A. Comenius Philosophie, insbesondere dessen Physik. Leipzig. 1886: 40.
- [15] *Comenius*: Didactica Magna V. 6.
- [16] *Comenius*: J. Amos Comenii: Janua Linguae Latinae... translata per Stephanum Benjamin Szilágyi Debreceni, 1700: 57.
- [17] *Comenius*: Methodus. ODO II: 114.
- [18] Vö. *Röbert Alt*: Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komensky's 1953: 73.
- [19] *Veškeré Spisy J. A. Komenského I*: 279.
- [20] *Comenius*: Orbis Sensualium Pictus. Norimbergae, 1708: 86.
- [21] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Ford.: *Geréb György* 1953: 171.
- [22] *Comenius Trietium catholicum*. Újólág kiadta *J. V. Klima*. Praha, 1920. (Az ábra eredeti felirata: Sapientiae trigonus e Rerum Circulo factus SAPIENTIAE TRIGONUS.)
- [23] *Comenius*: Vestibulum, 1729 Kolozsvár. Invitatio 6.
- [24] *Comenius*: Janua: 331.
- [25] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Id. kiad.: 199–200.
- [26] *Comenius*: Methodus. X. 28.
- [27] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Id. kiad.: 177.
- [28] Uo.: 237.
- [29] Uo.: 272–273.
- [30] Uo.: 273.
- [31] Uo.: 273.
- [32] Uo.: 246.
- [33] *Platon*: Philebos p. 33 c.
- [34] *Comenius*: Nagy Oktatástana. Id. kiad.: 175.
- [35] *Comenius*: Didactica Analitica: 71. kk.
- [36] Uo.: 94–95. L. erre vonatkozólag *Dr. Miškovská*: Komensky und die Assotiationpsychologie. Veda a Život: 1955.
- [37] *Methodus X*. 135, 93–94.
- [38] Uo.: 71–75. Vö. még *Geréb György*: Komensky a haladó polgárság nagy pedagógusa. 1953: 81. kk.
- [39] *Comenius*: Janua. Id. kiad. 374.
- [40] *Comenius*: Kis beszéd az ékes latinság tanulásáról. Ford.: *Gulyás József*, Kny. 1931: 2–3.
- [41] *Komensky*: Všenáprava–Panorthosia. Praha, 1950. III. 9.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДИДАКТИКИ КОМЕНСКОГО

Д. Герéb

Психологические учения дидактических воззрений Коменского мы должны считать реальными. Коменский узнал значение психологии, и в теории и в практике педагогики. Автор очеркивает психологические наблюдения и установления, открытые в процессе обучения Коменским; указывает на источники, потом на гносеологические основы его психологических воззрений. Он реконструирует распределение у Коменского психической жизни, и очеркивает ход психологических процессов в обучении и педагогике. Он рассматривает, как смешиваются у Коменского статический и динамический способы воззрения, идеалистические и материалистические элементы, устанавливает, что его учения лежат на реальных психологических основах.

PSYCHOLOGISCHE GRUNDLAGEN DER DIDAKTIK DES COMENIUS I.

von
GY. GERÉB

Die psychologischen Lehren der didaktischen Anschauungen des Comenius müssen als real erachtet werden. Er erkannte die Bedeutung der Psychologie sowohl in der Theorie als auch in der Praxis der Pädagogik. Der Verfasser skizziert die im Laufe des Unterrichtsvorganges durch Comenius gemachten psychologischen Beobachtungen und Feststellungen; er weist auf die Quellen, dann auf die erkenntnistheoretischen Grundlagen seiner psychologischen Anschauungen hin. Er rekonstruiert die von Comenius aufgestellte Einteilung des Seelenlebens und skizziert die einzelnen seelischen Vorgänge, die bei Unterricht und Erziehung zu beobachten sind. Er untersucht, wie sich bei Comenius die statische mit der dynamischen Anschauungsweise, das idealistische mit dem materialistischen Element vermischt, er kommt zu dem Schluss, dass die Lehren des Comenius auf realen psychologischen Grundlagen ruhen.